
IN MEMORIAM

SZŐKE KATALIN
(1950–2018)

NEKROLÓG KÉT HANGRA: TÉNYEK ÉS LEGENDÁK

2018 tavaszán, nem sokkal a 68. születésnapja után elhunyt a magyar ruszisztika egyik kiemelkedő képviselője, az orosz kultúra elmélyült kutatója, oktatója és hazai népszerűsítője, az orosz irodalom kitűnő műfordítója, Szőke Katalin. Betegségével dacolva szinte az utolsó pillanatig tanított, vezette a szegedi bölcsészkar Irodalomtudományi Doktori Iskoláját, konferenciára készült, tanulmányokat írt, könyveket szerkesztett és lektorált. Mind egyetemi tanulmányai, mind oktatói munkája szorosan Szegedhez kötötték őt. 1973-ban végzett a Tisza-parti városban, a JATE Bölcsészettudományi Karán magyar és orosz szakon, majd kis pécsi kitérő után 1975-től egészen haláláig a Szegedi Tudományegyetemen dolgozott. Végigjárta az egyetemi hierarchia minden lépcsőfokát a tanársegédttől kezdve egészen az egyetemi tanárig, vezetett tanszéket, doktori programot, majd doktori iskolát.

Szőke Katalin 1977-ben védte meg *A nyugat és kelet problémája Andrej Belij Az ezüstgalamb című regényében* című bölcsészdoktori értekezését, ezt követte 1993-ban a kandidátusi disszertáció (*Az önéletrajziség A. Remizov prózájában*). 2007-ben habilitált, habilitációs téziseinek címe a *Kultúra és szubkultúra dichotómiája a 20. századi orosz irodalomban. Az orosz szimbolista regény volt*. 2013-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett az *A szimbolizmus túlhaladása? A paradigmaváltás problémája a 20. századelő orosz prózájában. (Andrej Belij és Mihail Kuzmin)* című értekezésével. A hetvenes években megkezdett kutatásai olyan szerzőkre (Belij, Remizov) és olyan jelenségekre (ornamentális próza, kultúra és szubkultúra viszonya) irányultak, amelyekkel akkor még alig foglalkoztak, így nem csoda, hogy úttörő jellegű írásaira azóta a nemzetközi szakirodalomban folyamatosan hivatkoznak.

Kutatói érdeklődése az Ezüstkor orosz irodalmától és kultúrtörténetétől kezdve napjaink orosz prózájáig terjedt. Szerteágazó elméleti, irodalomtörténeti és kritikai munkásságáról 2003-ban megjelent könyvének, az *Álommúzeumnak* írásai nyújtanak átfogó képet. A tanulmányok az orosz kultúra folytonosságának kérdésével, a nagy irodalmi mítoszok felbomlási folyamatával foglalkoznak. A kötetet végigolvasó előtt a 20. századi orosz kultúra szinte minden dilemmája kibontakozik és alakot ölt, legyen az a mítoszteremtésre való törekvés, az életalkotás programja, a szimbolista esztétikai elv ellentmondásai, élet és irodalom konfliktusa,

vagy a saját és az idegen, a centrum és a periféria szembenállása, a valóság és a fikció viszonya, a kulturális emlékezet szerepe, a tradíció megőrzése és a hagyományosnak tekintett orosz értékek kiüresedése, felbomlása. Szőke Katalin több írásában is a bahtyini antinómiából kiindulva sajátos szubkulturális kódban értelmezi a 20. századi orosz kultúra jelenségeit. Ez a megközelítési mód, a szubkulturális nézőpont feltárása lehetőséget ad a századelő, az orosz Ezüstkor és a poszt-szovjet időszak irodalma között meglévő párhuzamok felismerésére és belátására. Úgy véli, hogy a kortárs orosz próza a századelő gondolkodásában és irodalmában formálódott, illetve ugyanekkor a stilizált szubkultúra szekularizációja és dekonstrukciója is végbe megy.

Második könyve 2006-ban jelent meg *Судьба без судьбы. Проблемы поэтики Алексея Ремизова (Sorstalan sors. Alekszej Remizov poétikájának problémái)* címmel. Az orosz nyelvű kiadvány különböző perspektívákból közelíti meg Remizov alkotói személyiségét, művészi útjának és egyedi alkotásmódszerének meghatározó kérdéseit, az önéletrajziság elvét. Remizov műveit (*Часы, Крестовые сестры, Пятая язва, Огонь вещей*) egyrészt a 20. századi világirodalom kontextusában, másrészt az Ezüstkor filozófiai és esztétikai gondolkodásának közegében, Vaszilij Rozanov, Lev Sesztov és Andrej Belij koncepcióival összevetve tárgyalja. A műfaji jegyek és az elbeszélésmódok vizsgálata mellett Remizov prózájában is egy sajátos, stilizált szubkulturális nézőpont feltárására tesz kísérletet.

Az ornamentális próza, a szimbolista regény és a különböző stilizációs eljárások vizsgálata, Kuzmin, Belij és Remizov szövegeinek elemzése új távlatokat nyitott a kortárs orosz irodalom interpretációjához. Szőke Katalin a kilencvenes évektől kezdett foglalkozni a kortárs orosz (többnyire posztmodern) próza értelmezésével. A 2002-ben (Hetényi Zsuzsa szerkesztésében) megjelent könyvben (*Az orosz irodalom története 1941-től napjainkig*) két átfogó, bevezető tanulmány és tizennyolc alkotói portré származik Szőke Katalin tollából.

Baka István költészete különleges helyet foglalt el kutatásaiban. Mindig is az foglalkoztatta, hogy Baka orosz fordításai miként határozták meg költői hangját, költészetének képi világát, valamint miként fonódik össze verseinek multikulturális világában a saját és az idegen szólam, hogyan lépnek egymással játékba a különböző eredőjű reminiscenciák. Baka Istvánhoz hasonlóan Szőke Katalin is sokat fordított, köztük szépirodalmat (Bunyint, Vaginovot, Szorokint, Jerofejevet, Dovlatovot, Szinyavszkijt) és filozófiai írásokat, tanulmányokat, esszéket (Bahtyint, Homjakovot, Etkindet, Epstejnt, Vajlt, Brodszkijt, Cvetajevát).

Ha áttekintjük fordításait, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy esetében szorosan összefonódott a kutatói, a tanári és a fordítói tevékenység. Fordításaival, könyvismertetéseivel, antológiák szerkesztésével, a magyar nyelvű válogatások és fordítások mellé írt elő- és utószavaival, tudományos munkásságával sokat tett az orosz kultúra magyarországi megismertetéséért. Műfordítói munkásságáért 2006-ban Pro Literatura-díjjal tüntették ki, míg kultúráközvetítő szerepét 2011-ben Lihacsov-díjjal ismerték el.

1998-tól egészen haláláig vezette az *Orosz irodalom* doktori programot a Szegedi Egyetemen. Alapításától kezdve aktívan részt vett az ELTE *Orosz irodalom és kultúra Kelet és Nyugat vonzásában* című doktori programjának munkájában is. Vezetésével hatan szereztek doktori fokozatot. Közülük Mikola Gyöngyi így emlékezett vissza rá:

Maximálisan tiszteletben tartotta az eltérő megközelítéseket, a gondolkodás szabadságát, nagyon sokra becsülte az igényességet, a kemény munkát, az emberséget, a jóindulatot, a nagyvonalúságot, a humorérzéklet, a morális tartást, és mindebben példát mutatott tanítványainak. Éles szemű kritikus volt, és kritikus gondolkodásra nevelt. (Lásd: Mikola Gyöngyi, *Prof. Dr. Szőke Katalin emlékezete*)

Szőke Katalin szeretett írója, kutatásaink hőse és központi alakja, Alekszej Remizov az emlékezet szerepéről, az emlékállítás gesztusáról gondolkozva arról írt, hogy a személyiséget megrajzolni, az egykor élt ember jellemzőit felidézni nem tudják a róla szóló adatok, a rá vonatkozó tények. A fogalmi meghatározások óhatatlanul leegyszerűsítik mindenki életét, kategóriákba sorolják azt. Minden pontos és több forrásból is ellenőrzött életrajzi részlet csak csont és hamu, amit életre kell kelteni, erre pedig csak a legenda képes, csak benne élhet tovább az ember emlékezete. A személyiség eleveenségét lényeglátóbban ragadja meg az mítosz, amit még az elhunyt alkotott meg önmagáról, vagy amit a továbbélők teremtenek meg. Én sokféle szerepben és más-más perspektívából láttam Szőke Katit. A kilencvenes évek elején ismerkedtünk meg, épp a már említett és idézett Remizov kapcsán. Ő volt a témavezetőm és a tanárom *Az orosz irodalom és kultúra Kelet és Nyugat vonzásában* című doktori programban, majd később a barátom lett.

Az én legendámban Kati hermészi alkat, akinek mindig sikerült a különféle sérelmek, indulatok, személyes ellentétek mentén széttagolt szakmánk (szűkebben a ruszisztika, tágabban az irodalomtudomány) képviselői között közvetítenie. Vele iskoláktól, érdekcsoportoktól függetlenül mindenki szóba állt, szava és véleménye számított. Büszke volt arra, hogy jól tudja kezelni a nehéz és bonyolult személyiségeket. Így el tudta érni, hogy a közös ügy érdekében az egyébként szemben álló felek is együttműködjenek. Egyrészt nagy szerepe volt ebben az intellektusát és műveltségét övező tekintélynek, szakmai elkötelezettségének, másrészt szakmai és emberi szolidaritásának, harmadrészt annak, hogy ő maga nagyvonalú és megbocsátó volt. Nem kerülte ugyan a konfliktusokat, de tudott bocsánatot tudott kérni, nem volt bosszúálló, sem haragtartó. Önzetlenül, nevelő intézményüktől, mentoraiktól függetlenül segítette a pályára kerülő orosz irodalommal és kultúrával foglalkozó kutatókat. Azt gondolom, mi mindannyian, akik kapcsolatba kerültünk vele, csak hálásak lehetünk neki, hiszen hol kinyitotta előttünk a tudományok közélet fórumait, konferenciákra vitt bennünket, publiká-

lási lehetőségeket keresett, ajánlásokat írt, hol témavezetőnk, opponensünk, bizottsági tagunk volt, hol lektorálta, szerkesztette és recenzálta írásainkat.

Katit hétvége nehezen lehetett elérni, mert vagy épp telefonált, vagy éppen valakivel találkozott. A beszélgetésben fölnyíló igazság regényéről, Bulgakov művéről, *A Mester és Margaritáról* írt tanulmányában azt olvashatjuk, hogy

A beszélgetés határhelyzet, a személyes próbatétel elsősorban nem erkölcsi értelemben vett mezsgyéje. A döntő az, hogy a szereplők közül egyáltalán kik kívánnak egymással beszélgetni, és kik képesek arra, hogy legalább végighallgassák partnereiket. Ezen mérhető le az egyes szereplők *szabadságfoka*. A beszélgetésbe való bekapcsolódás képességét se nem az erkölcsi kiválóság, se nem az intellektus, mint ismerethalmaz, mint műveltség határozza meg, hanem ez az adomány a belső élet minőségének függvénye, s ekként a szabadság iránti öntudatlan vágyak erősségének fokmérője. (Lásd: Szőke Katalin, *A beszélgetésben fölnyíló igazság regénye* [*Álommúzeum. Írások a XX. századi orosz irodalomról*])

A beszélgetés volt Kati lételeme. Életkor, társadalmi státusz, vallás, nemi hovatartozás, műveltség, foglalkozás szempontjából a legkülönbébb emberekkel tudott beszédbe elegyedni, s elérni, hogy azok megnyíljanak előtte – pedig nem volt lefegyverzően kedves ember. Kicsit neurotikus volt, kicsit szorongó, kicsit narcisztikus, néha infantilis, néha ironikus, de egyúttal elfogadó és megértő. Bevallom, megismerkedésünk kezdetén megszeppentem szigorú kritikájától, később azonban egyértelmű lett, hogy Kati soha nem tartotta magát vitathatatlan tekintélynek, mindig tudatában volt végső szótára és (ezáltal) énje esetlegességének és törekenységének. Leginkább ironikus alkatként lehetne őt megragadni. A posztmodern filozófus, Richard Rorty szerint az öntökéletesítés és az autonómia legjobb útja az ironizálás. (Richard Rorty, *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*) Az ironikus alkat két fontos tulajdonsággal rendelkezik. Az elsőt Rorty metastabilitásnak nevezi, míg a másik tulajdonság az éngazdagításra irányul. Szőke Kati sem vette magát teljesen komolyan, tudatában volt annak, hogy változnak azok a fogalmak, amelyekkel leírja magát. Másrészt mindig is a nyelv gazdagítására, új szótárak elsajátítására törekedett, amelyekkel többértelműen írhatók le a jelenségek, s melyekkel önmagunkról is újabb és újabb történeteket szöhetünk. A történetészövés módozatai nemcsak elméleti szempontból izgatták, szépirodalmi tervei is voltak, melyekhez jó anyagot szolgáltatott volna rendkívül érdekes, szerteágazóan bonyolult családjának története.

Jelképesnek, áthallásosnak tartom Kati két utolsó munkáját. Az egyik egy Cvetajeva esszé fordítása, a *Túlvilági este* síron túli beszélgetésről szóló részlete volt olvasható a gyászjelentésén. A másik egy pusztulásvíziókat, köztük Vaszilij Rozanov *Korunk apokalipszisét* középpontba állító tanulmány. Ebben megidézi a drá-

mai könyv Rozanovnak oly kedves, utópikus záró mondatait. Ez a lélek melegségét, az otthonosságot és a hitet összekapcsoló gondolat Kati szívéhez is közel állt:

És ne felejtsd el: az élet ház. A háznak pedig melegnek, kényelmesnek és tökéletesnek kell lennie.

Törekedj a „tökéletes házra”, Isten nem fog magadra hagyni a mennyben. Mert ő nem feledkezik meg a fészekrakó madárkáról.

(Lásd: Vaszilij Rozanov, *Korunk apokalipszise* [*Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*].)

KALAFATICS ZSUZSANNA

TARTALOM

A poszt-posztmodern

TANULMÁNYOK

SÁRI B. LÁSZLÓ: A posztmodern után – a kortárs amerikai irodalom dilemmái	249
ROBERT L. MCLAUGHLIN: A forradalom után: az USA posztmodern prózája a huszonegyedik században (Fordította: Sári B. László)	268
JON DOYLE: A poszt-posztmodern próza alakváltásai: irónia, őszinteség és populizmus (Fordította: Sári B. László)	283
Z. VARGA ZOLTÁN: Posztmodern után vagy posztmodern helyett? Kortárs irodalmi és kritikai irányok Franciaországban	302
KALAFATICS ZSUZSANNA: A realizmus és az őszinteség vonzásában, avagy mit kezdjünk a posztmodern tapasztalatával (Tendenciák a kortárs orosz prózában)	315
MÁTYÁS DÉNES: Poszt- után hiper-? A kortárs olasz próza alakulása	327
TAKÁTS JÓZSEF: Az inga visszaleng – Elbeszélő próza a kétezres években	336

KÖNYVEK

PETR KYLOUŠEK, ANDREA TUREKOVÁ, etc.: L'animal et l'animalité / ALBERT SÁNDOR	349
LAURENT VIGNAT: Antonin Artaud, Le visionnaire hurlant / SCHNELLER DÓRA	350
BALOGH MAGDOLNA: Rabul ejtett értelmek / NÉMETH ORSOLYA	351
KLAUS WEISSENBARGER: Die Gattungen der nicht-fiktionalen Kunstprosa im NS-Exil, Verkannte Formen literarischer Identitätsbestätigung / LŐKÖS PÉTER	353

NEKROLÓG

Szőke Katalin (1950–2018). Nekrológ két hangra: tények és legendák / KALAFATICS ZSUZSANNA	355
---	-----